

ԼԵՁՈՒ

limbă

nyelv

γλώσσα

EUROPAKIRI CHARTA VASH REGIONALNO VAJ MINORITENGERE CHIBJA

ЯЗИК

cànan

ķiõll

språk

**DEINDOJ E REGIONALNO
THAJ E MINORITENGERE
CHIBJENGE VAKERIBE/GLASO/KRLO**

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

O haljovibe/charta:
deindoj e regionalno
thaj e minoritengere
chibjenge vakeribe/
glasos/krlo

Bine ați venit
la *Medias*

Willkommen
in *Mediasch*

Isten hozott
Medgyesre

I *medias*

www.ilovemedias.ro

CHIBJAKO VAKERIBA KERELA TUMEN ZORALE, VAKEREN TUMARI CHIB THAJ MA HASAREN OLA!

Bute Europakere themen isi, an lengi teritorija, autohtono grupe save so vorbisaren/vakaren/ vavereder chib katare e mazhoritaki populacija. E manushengo numero save so vorbisaren regionalno vaj minoritengere chibja kerel varijacije, astarindoj kotar olengo legalno statuso an individualno thema. Sar te si, kodo so si khetanutno butenge si o bisiguripe, numa pe vavareder digra. Europakiri Charta vash e Regionalno vaj Minoritengere chibja (kadale momentostar thaj teleder "i charta") si jekhutno dokumento ande luma savo so khamel te protektuul/ arakhel thaj promovirinel e tradicionalne regionalno thaj minoritengere chibjen.

E chibjako peravibe shaj te achavel pes, thaj vi te iranel pes palpale, sar so si sikavdo ko but egzemplura butedere themendar kote so e terneder generacije sichon thaj den дума pe chibja save so tradicionalno vakeren olengere familije an lengere regionura.

Numa, kodo na achola pes sa e Europakere chibjencar. Chachunes, vash varesave chibja, o numero manushendar save so vorbin kodi chib si tikno. Dzikote na pharuveta pes kodo trendo, kodo proceso ka anel dzi pe chibjengo meripe ande teritorije kote so vorbisaren pes shelebershipencar thaj si kotor e regionalnikane thaj minoritengere identitondar.

REGIONALNO VAJ MINORITENGERE CHIBJA

I charta astarel/lel e chibjen save si vavereder e chibjendar save so vorbin pes mashkar e themengere mazhoritete. E migrantongere chibja vaj e dijalektura katar e themskere chibja, na dikhena pes sar regionalno vaj minoritengere chibja.

PROTEKTIRIBASKERE NIVELURA

E charta isi duj nivelura protektiribastar. Kotor II, savo si pali natura generalno, thaj Kotor III, savo so dela specifikane butja te len pes e principura Kotoestar II ande praktika. E thema trubuj te phenen pe save chibja ka ikeren pes dzi pe Kotor III, dzikote o Kotor II avtomatikane kerela pes vash sa e regionalno thaj minoritengere chibja save so vakerena pes ando them.

E CHIBJENGO VAKERIBE ANDE SAKODIVESUTNO DZIVDIPE

I charta dela egzaktno legaripena vash kodo, sar e regionalno thaj minoritengere chibja si protektirime thaj promovirime an sakodivesesko dzivdipe. E themendar rodela pes te keren edukacija, servisura, sar so si i presa, radio, televizija vaj digitalno medije, vi ande publikane administracijakere servisura pe kadala chibja.

FOKUSO UPRAL E CHIBJAKO PRAKTICIRIBE

E manusha save so vakerena pe regionalne vaj minoritengere chibja khelen importantno rolja ko chibjengoro ikeribe kodolesar so, efektivno vakerena e chibja ko sa e sfere kotar o publikano thaj privatnikano dzivdipe. Numa kana jekh chib sakodives thaj aktivno kerela pes, i chib shaj te dzivdinel thaj te buhjarel pes.

KONTRIBUCIJA VASH PACHA THAJ KHETANUTNO AHALJOVIBE

O protektiribe e regionalno vaj minoritengere chibja thaj promocija lengoro vakeribe naj ande konflikto e oficijalno chibjengo vakeribasar ande thema, thaj naj mamuj e chibjengo sikljovipe. Kodo shaj te anel numa dzi pe lacheder haljovibe mashkar e diferentno/vavereder grupe ando them. Sikavindoj e chibjengo kuchipa thaj e pashe phangle kulturengo, si o majlacho, thaj butivar vi jekhutno drom, e manusha katar e vavereder lingvistikane thaj kulturakere palpalipa, te integririnen pes te shaj te promovirinel pes mashkarkulturikano haljovipe mashkar e populacijakere grupe.

KHETANUTNO FREMO VASH E EUROPAKERE THEMA

I charta si jekhutno internacionalno obligacijako instrumento fokusirime upral e minoritengere chibjengo protektiriba. Kodo dela beneficije e themenge te den khetanutno thaj internacionalno pendzardino fremo vash olengere chibjakere politike.

I charta, khetane e Fremeskere Konvencijasar vash e Nacionalno Minoritengo Protektiribe, sikavena e Europako Konsileskoro lungebershutne zora so kerena pes vash e nacionalno minoritengo protektiribe.

PLATFORMA VASH KOOPERACIJA MASHKAR E THEMA THAJ E NA-GOVERNESKERE ORGANIZACIJE

Amalikane politike vash e chibja, shaj te oven kerdine numa ki kooperacija e manushencar save so vorbin kadala chibja. Sa e rigen isi beneficije kotar kodi khetanutni kooperacija. E chartaki lachi implementacija, kodolesar vi adekvatno promoviribe thaj protektiribe pe regionalno vaj minoritengere chibja, si pashe phangle e dijalogosar mashkar e autoritetura thaj e civilno societakere organizacijencar.

MONITORIRIBE – VITALNO PHUNDRO MAJANGLE

O regularno monitoriribe pe kodo sar e thema len/aplikuin i charta, garantirinela kaj kodo dokumento achol jekh dzivdo thaj evolutivno instrumento. Vi pe majanglune faze monitoriribaskere procesostar, butivar vazden i sama mashkar e autoritetengere autoritetura vash o potencijali vaj e bilachipa pe lengere chibjengere politike. Pe jekh vrama, dela pes kontribucija vi vash produktivno kontaktija mashkar e autoritetura thaj e manusha save so vorbin kadala chibja. E kontaktura keren pes vi mashkar e diferentno/vavareder chibjengere grupe.

E CHARTAKO IMPAKTO/INFLUENCA

Astarindoj katar e majavgune nivelura, sasa kerdine but lachikeriba pe chartako implementiriba. Kadale vramatar, sasa kerdine thaj pharuvdine but butja. I charta si funda kerdini vash protektiribe thaj chibjengo promoviribe, deindoj lenge shajipe te buhljaren thaj te zuraren e lingivistikane diverzitetu/vaveripa ande Europa.

E chartako proceso

HEMIME SI 3 BARE AKTERURA:

- ▶ Europako Konsilo
- ▶ o them
- ▶ NGO-skere representantura vaj spikerura

KONSTRUKTIVNO DIJALOGO

I charta si jekh phangli vorba/dokumento kotar e Europako Konsilo savi so implementacija kerela pes trujal dujenivelongi metodologija. Ko avguno nivelo, korkoro o them reportirinela vash kodo sar prakticinginela pes i charta. O dujto nivelo, fundirinela pes upral o monitoring kerdino kotar biathinalo/korkorutno komiteto kerdino Ekspertondar savo si havljardo kotar e MInisterongo Komiteto ande Europako Konsilo.

E monitoriribasko proceso astarel sa e hemime rigen: Europakere Konsile, e nacionalno autoriteton thaj e na-gavernoskere organizacijen thaj e (NGO)/reprezentanton katar e manusha so vorbin pe kadala chibja. Kodo, sa e hemime rigenge dela forumo shajipe vash kontinuirimo dijologo, thaj dela e manushenge kadale chibjendar, centralno pozicija ko implementacijako proceso.

O THEM

O them kerel signature thaj ratificirinela e charta, thaj kerela korkoro peskere akcijen.

Ko avguno bersh ratifikacijatar, o them sikavel pesko avguno reporto vash e politika so ikerela pes dzi pe Kotor II chartatar thaj pe aktivipa kerdine ande aplikacija pe provizije kotar o Kotor III, saven so o them akceptuisardas. E avutne reportorura si pe panch bershengere intervalura. Sako 2 thaj dopash bersh, dopash-vramako reporto informacijencar vash implementiribe pe limitirimo numero rekomandacijendar, vi vash urgentno akcija (RIA) so trubuj te prezentuil pes, astarindoj reformatar so kerdijas pes ko 2018 bersh. Kadale reporton, o them butivar kerela e javere hemime rigencar. Ki konsultacija e reprezentantoncar thaj e spikerencar kotar e regionalno vaj minoritengere chibja. Vash gasavi praktika, dela pes zurali rekomandacija sostar, vazdela o khetanutno haljovipe thaj, butivar, dela kontribucija pe arakhibe solucije vash relevantno phuchipena thaj butja.

E themengere reportura si publicirime/sikavdine pe chartako website.

E Europako Konsilo shaj te organizuil seminarura vaj khidipena te azhutil e themen ko preparacije vash e chartako ratificiribe. Vi e thema korkore shaj te organizuin khidipena vash reportengo keribe thaj o proceso kotar kadale reportengi diseminacija. Gasave seminarura vaj khidipena shaj te organizuin pes vi sar kotar e informacijengo pharuvimastar vash reporteski egzaminacija kotar e Ekspertongo Komiteto thaj e rekomandacije lendine kotar e Ministerongo Komiteto ande Europako Konsilo.

E NGO/REPREZANTURA VAJ E SPIKERURA

E NGO thaj e javera reprezentantura si akhardine sasti vrama, te informirinen e themes thaj e Europako Konsiles (trujal e chartako sekretarijato) vash e butja pashe phangle e chartakere implementacijasar. Von si vi akhardine, aktivno te len than ande reportengi preparacija so si prezentirime e themestar.

Ano monitoribasko proceso so avela pali e reportengi prezentacija kotar o them, konsultirinen pes e NGO thaj e javera spikerongere reprezentantura. Von shaj vi te len inicijative an kodo proceso kodolesar so aktivno ka informirinen e sekretarijate vash e butja pashe phangle e chartakere implmentiribasar.

EKSPERTONGO KOMITETO

E regularno monitoring vash kodo, sar e thema aplicirinen pe charta, si kerdino kotar e Ekspertongo Komiteto. Dikhela sakone jekhe reporte prezentuime kotar jekh them thaj kerela evaluacijako report vash e Ministerongo Komiteto ande Europako Konsilo.

E grupe, vaj e asocijacje save si legalno fundirime ando them, shaj te len e Ekspertongo Komitetoski sama vash e butja phangle e obligacijencar so trubujas te kerel o them.

Ande preparacija pe pandze bershengere evaluacijakere reportura, e reprezentantura komitetostar, butivar keren vizite e themen, te kheden informacije kotar e administracija thaj katar e reprezentantura vaj spikerura kotar e chibjengere grupe (vizita po than). Kodi praktika garantirina kaj i phangli vorba si jekh dzivdo thaj buhljardino dokumento.

MINISTERONGO KOMITETO

E Ministerngo Komiteto upral e egzaminacijaki funda kerdi e Komitetoskere Ekspertondar, kerela rekomandacije dzi pe thema, pe sako jekh monitoriribaskiri rota. I rekomandacija kotar e Ministerongo Komiteto si o majautoritativno instrument kadale chartatar. E thema butivar keren reakcija bare samasar vash kadala rekomandacije saven so isi baro impakto an lengere politike.

TRANSPARENTNO PROCESO

E chartako proceso si transparentno. E themeskere reportura, e evaluacijakere reportura, e dopash-vramakere reportura katar e RIA-ki implementacija kotar e Ekspertongo Komiteto thaj e rekomandacija kotar e Ministerongo Komiteto shaj te arakhen pes ande Europako Konsilosko website dzi pe savo sako jekh shaj te avel.

I charta
harneste

E CHARTAKI STRUKTURA

KOTOR I

E chartako astaribe si definirimo ande Kotor I.

KOTOR II

E chartako “spirito/duho” si sikavdino ande Kotor II. Ande kodo dokumentesko vilo si e regionalno thaj minoritengo chibjengo pendzaribe sar jekh sikavibe katar e kulturako barvalipe. E provizije e Kotoresar II aplicirina pes pe chibja saven so isi tradicionalno dzivdipe ano them.

KOTOR III

O them eksplicitno sikavela e chibjen save so trubuj te khuven ande detalno provizije kotar o Kotor III. Vash sako jekh chib, o them lela upri peste te aplicirinel majcera 35 katar sa ko sa 68 provizije.

KOTOR IV

O monitoriribe, savo si centralno komponenta katar e chartako proceso, thaj e javera butja pe aplikacija, si definirime ando Kotor IV.

KOTOR V

Kana avela i charta pe zor, thaj e butja pashe phangle e signaturasar thaj ratifikijasar, si definirime ano Kotor V.

KOTOR II

PRINCIPURA THAJ CILURA VASH E SA APLICIRIBASKERE CHIBJA

O Kotor II chartatar, si vash e sa regionalno vaj minoritengere chibja save tradicionalno trajin ano them, bizi te dikhel pes o them lijas vaj na, e chibja vash protektiribe teli buteder detaloncar ano Kotor III.

Fundavne principura e Kotorestar II

- ▶ Ano chartako vilo si o pendzaribe katar e regionalno vaj minoritengere chibja sar sikavibe kotar e kulturako barvalipe thaj o khamipe te kerel pes lachi akcija vash kadale chibjengo promoviripe. But thema save so kerdine signature pe kodi charta vash protektiribe thaj minoritengere chibjengo promoviripe, save so angleder naj sas vi pendzardine sar kotor e kulturakere thaj chibjengere barvalipastar.
- ▶ I charta, pe jekh vrama, rodel vi e themendar te respektuin e geografikane area katar e regionalno vaj minoritengere chibja. Ande praktika, kodo misal/egzemplo, avela ani zor kana o them khamel te parovel peskere administrativno granicen, thaj kodolesar ka kerel negativno efekto upral e regionalno vaj minoritengere chibja.

- ▶ E chartako fundavno principo si, ma te ovel limitirimo numa ande privatnikani sfera. E chibjengo istimalkeribe/practiciribe, trubuj te motivirinel pes vi ande publikano dzivdipe. Bazirime upral kodo fundavno principo, e themeskere thaj lokalnikane autoritetija buhljarde neve domeniya ke chibjako istimalkeribe ande sa e sektorija katar publikano dzivdipe, sar so si, i edukacija, i administracija, e neve metode vash chibjako istimalkeribe pe sa e sektorija publikane dzivdipastar, sar so si o krisaripe thaj ekonomikano dzivdipe. Bazirime upral akava principo, e thema thaj e lokalno autoritetura zurardine neve butja pe chibjako istimalkeribe/practiciribe pe sa e sektorura kotar o publikano dzivdipe, sar so si i edukacija, administracaija, o krisaripe, mediako thaj ekonomikano dzivdipe.
- ▶ I edukacija pe sa e nivelura si but importantno/mahat/ vash sakone jekhe chibjaki evolucija thaj buhljaribe. I charta rodela sa e themendar te den lache shajmata vash sicharipe thaj studiripe e chibjengo kotar sa olengere regionalno thaj minoritengo chibjengo. Kodolestar butivar, kerdine si lacharipa ande edukacija vaj sicharipe ande shkole vash e chibja, leindoj vi kadalen save so naj protektirime teli o Kotor III chartatar.
- ▶ E chartako vilo rodel pozitivno thaj konstruktivno solucije vash e chibjengoro buhljarape. Kodo akharel vash promoviribe pe khetanutno haljovipe mashkar e lingvistikane grupe ando them, bizi te dikhel pes kaj e chibja si kotar e mazhoritetakere grupe, katar e regionalno vaj minoritengere chibja. Kodi respektoški inkluzija, haljovipe thaj tolerencija pe chibjengi tolerancija si chachunes e chartako vilo. Kodi charta, pe jekh vrama, e themendar rodel vi te achaven sa o forme kotar e bilachi distinkcija, ekskluzija, restrikcija vaj teljaribe katar e chibjako istimalkeribe/practiciribe/.
- ▶ E mas medijengi rolja si bari pe promoviribe pe khetanutno haljovipe thaj respekto pe vavera thaj olengi kultura vi e chibja. I charta rodela e themendar te den kurazho pe themengere medije te resen pengo cilo/resarin.
- ▶ Butivar, e manusha save so vakerena e regionalno vaj minoritengi chib si pashe dzi pe thema kote so vorbisarel pes olengi chib, butivar sar dominantno chib. I charta rodel e themendar aktivno te promovirinen e kooperacija mashkar e granice. Kodo shaj te astarel vi vavereder tipura kotar pharuvipena mashkar e mediumija, kulturakere kontaktura vaj kooperacija te buhljaren pes sichovibaskere programura vash e chib. .

KOTOR III

68 AKTIVIPA KO EFTA AREJE KOTAR O PUBLIKANO DZIVDIPE

O Kotor III chartatar, lela vi 68 aktivipa vash deipe suporto pe chibja save so trubuj te ikeren pes kodole kotoresar. Vash sako jekh chib trubuj te keren pes majhari 35 aktivipa pe majhari shov areje kotar o publikano dzivdipe. Numa, sar refleksija kadale chartatar, e thema lende buteder sar so si o minimum vash e buteder chibja. Teleder shaj arakhen e praktikane rezultaton kadale metodologijatar.

Edukacija

- ▶ E manusha save so vorbin kodi chib, shaj te bichaven lengere chavoren ande shkola savi so dela shajipe vash sasti edukacija pe kodi chib, vaj te sichol pes i chib sar subjekto pe sa e relevantno nivelura: hurdelinendar dzi pe univerziteto.
- ▶ E themen isi obligacija te del gasavi edukacija thaj te sigurinel kaj e sichara ka oven lache trenirime.

Krisa

- ▶ E manusha save vorbin kadala chibja shaj ande kris te vorbisaren pe lengi chib bizo ekstra pokiniba vash interpretacija vaj translacija.
- ▶ O them trubuj te sigurinel kaj kadala dokumentura si validne ande krisa.

Ikljoindoj pe agor e administracijakere autoritetoncar

- ▶ E manusha save vorbin kadala chibja, isi olen hakaj te keren peski korespondencija e autoritetoncar pe lengi chib, te phenen pengo alav thaj thana pe lengi chib, vi pe znakura te istimalkeren pengi chib.
- ▶ O them musaj te sigurinel an peskere administracijakere kompetencije te del servisura pe kodi chib.

Mediumija

- ▶ Kadala manusha shaj lena beneficija katar o radio thaj televizijakere kanalija vaj regularno programura pe lengi chib, kotar e publikane servisura vaj privatnikane televeizije; von shaj te ginaven patrina thaj online nevimata, sar vi te oven olen avipe dzi pe audiovizuelno butja pe minoritengere chibja.
- ▶ O them trubulj te del shajdipe, te del azhutipe vash e minoritengere chibja, sar kotor e publikane servisondar, vaj te del kurazho e privatnikane mediumenge te keren kodo, vi te del azhutipe javere medijengere produkcijenge kodo shajipe, te phenas o internet.

Kulturutne aktivitetura

- ▶ E manusha shaj te aven lokheder pe lengere kulturikane aktivitetura, librarije thaj lila publicirime pe lengi chib; terminologija pe chib savi si buhljardini.
- ▶ O them lela upri peste te del azhutipe pe kulturutne aktivitetura thaj te del shajipe e chibjakere reprezentantura te oven hemime ande planiribe pe kulturakere aktivitetura.

Ekonomikano thaj socijalnikano dzivdipe

- ▶ E manusha shaj te vorbin peski chib kana rodona socijalno vaj vaver azhutipe, sar vi te vorbin pe lengi chib pe sa e sektorura kotar o ekonomikano dzivdipe.
- ▶ O them trubuj te garantuil e chibjako istimakeribe thaj te chinavel sa e limitiriba pe buchakere thana save so naj vuzhardine praktikanes.

Pharuvipena trujal e nacionalno granice

- ▶ E manusha te shaj te aven dzi pe trujalgranicakiri televizija thaj radio, khetanutne kulturakere aktivitetura, ja palem vavera lachariba katar e phutardine granice javere themencar kote so kerela pes lengi chib ande praktika.
- ▶ O them lela upri peste te kerel mashkar granicakere aktivitetura, te trubuj, trujal kontraktura javere themencar.

I charta shaj kerel diferenca Pe sakodzivesesko trajo/dzivdipen

Pe buteder droma, i charta kerel influenza
upral e regionalno vaj minoritengere chibjengi pozicija
an sakodzivesesko trajo.

E MANUSHEN ISI BARI ROLA TE KHELEN

Importantno si te haljovel pes e chartaki natura sar jekh procesi vash protektiribe thaj promoviribe pe regionalno vaj minoritengere chibja. Sakone diveseskere manushengi rola save vorbin kadala chibja, si but importantno pe kodo proceso. E chibjako avutnipe si dependentno/athinela/ kotar chib, vi ande edukacija, mediumija thaj kulturakre aktivitetura. Kodo si vash kodo, sar demonstririnena pes e preference vash regionalno vaj minoritengere chibja, odorig kote so shaj, ande administracija thaj komunikacija e autoritetoncar. Bizi kodi sakodziveseski kontribucija, javera zora naj te oven dosta.

Ake numa nekobor egzemplura/misala, sar i charta kerdas diferenca ande manushengo sakodzivesesko trajo:

- ▶ te shaj te sichon thaj te vorbisaren lengi chib ande shkola
- ▶ te shaj te dopheren oficijalno formularija pe lengi chib
- ▶ te ovel olen dromengere alava thaj znakura pe lengi chib
- ▶ shunen radio, dikhen televizija, vaj te ginaven patrina pe lengi chib
- ▶ te loshan pe lengi barvali kultura pe sa e aspektura, literaturasar, teatroncar, koncertoncar, festivalenar thaj videoncar pe lengi chib thaj te sikaven pe kultura.

ANDE CHARTAKO WEBSITE KA ARAKHEN:

- ▶ e saste tekstura kotar e Europakiri Charta vash e Regionalno thaj Minoritengere Chibja vi eksplanacijako reporto
- ▶ e themengi lista save so chutine signature thaj ratificirinde kadale charta
- ▶ chibjengi lista pe savi so kodi charta aplicirinela
- ▶ sa e periodikane reporton kotar e thema, evaluacijakere reporton kotar e Ekspertongo Komiteto ande Europako Konsilo
- ▶ linkura thaj durederutne hainga ki literatura vash i charta
- ▶ legaripena vash e autoritetura sar te keren periodikane reportura
- ▶ nevipena thaj informacija vash aplikacija pe charta
- ▶ HUDOC-ECRML database
- ▶ video efektosar kotar i charta

www.coe.int/minlang

Producirimo kotar o Sekretarijato pe Europakiri Charta vash e Regionalno
vaj Minoritengere Chibja, ki kooperacija e Direktorijatesar vash
Komunikacija

© Photos: Council of Europe, Sami Parliament, Shutterstock

Europakiri Charta vash e Regionalno thaj Minoritengere Chibja si jekhutno dokumento ande luma so protektuil thaj promovirinela e tradicionalno regionalnikane thaj nacionalno minoritengere chibjen. Kodi Charta dela egzaktno legaripena vash kodo, sar kadala chibja trubuj te praktikirinen pes pe sakodivesesko publikano trajoj dzivdipe.

Sekretarijato pe Europakiri Charta vash Regionalno Vaj Minoritengere Chibja

Council of Europe
F-67075 Strasbourg Cedex
minlang.secretariat@coe.int

www.coe.int/minlang

PREMS 164124

ROM

www.coe.int

E Europako Konsilo si kontinenteski legarutni manushikane hakajengi organizacija. An late si 46 thema membrura vi sa e membrura katar e Europaki Unija. Sa e Europutne Konsiloskere thema membrura chutine signature pe Europutni Konvencija vash Manushikane hakaja, dokumento savo so protektirinela e manushikne hakajen, e demokracija vi e kanunosko legaribe. E Europaki Kris vash Manushikane Hakaja dikhel sar dzala e Konvencijako implmentiribe ande thema membrura.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE